

PAPER DETAILS

TITLE: AIZANOI ANTİK KENTİ'NDEKİ GLADYATÖR BETİMLERİ

AUTHORS: Sinan ÖZCAN

PAGES: 99-120

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2434237>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/ Volume 7, Sayı/ Issue 12 (Haziran/ June 2022), ss./ pp. 99-120
ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230
DOI: 10.48122/amisos.1118117

Özgün Makale / Original Article

Geliş Tarihi/ Received: 18. 05. 2022
Kabul Tarihi/ Accepted: 21. 06. 2022

AİZANOİ ANTİK KENTİ’NDEKİ GLADYATÖR BETİMLERİ

GLADIATOR DESCRIPTIONS IN AIZANOI ANCIENT CITY

Sinan ÖZCAN*

Öz

Aizanoi Antik Kenti, Örencik Ovası platosunda, antik çağda Phrygia Epiktetos Bölgesi’nde yer alan bir Roma kentidir. Bu kentin en parlak dönemi Roma İmparatorluk Çağı’dır. Hadrianus ve Antoninler Dönemi’nde kent, yoğun biçimde imar faaliyetleri geçirdiği için bu dönemde kozmopolit bir yapıdadır. Kentin antik ve kırsal dokuyu aynı anda içinde barındırması, özel bir kültürel miras kimliği oluşturduğu için 2012 yılında “Unesco Dünya Kültürel Mirası Geçici Listesi’ne” kabul edilmiştir. Bu çalışmada, Aizanoi Antik Kentinde 1970-2020 yılları arasındaki çalışmalarda tespit edilen gladyatör betimlemeleri incelenecektir. Bu betimler kentteki çeşitli dönemlerdeki kazılarda tespit edilen bomoslar ve kandiller üzerinde görülmektedir. Özellikle bomoslardaki betimler Aizanoi’daki gladyatörlerin varlığını işaret etmekle beraber burada hangi türde oyunlar oynandığına dair bilgiler sunmaktadır. İncelenen kalıp yapımı kandillerin üzerindeki bezemeler Anadolu’daki diğer örnekler gibi discusta yer almaktadır. İncelenen bu eserlerin MS. 1. ile 3.yy. aralığında olduğu ve Aizanoi’un en parlak dönemini geçirdiği Roma İmparatorluk Çağı’na tarihlendirildiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aizanoi, Roma İmparatorluk Çağı, Gladyatör, Bomos, Kandil.

Abstract

Aizanoi Ancient City is a Roman city located on the Örencik Plain plateau, in the Phrygia Epictetus Region in ancient times. The heyday of this city is the Roman Imperial Age. During the Hadrian and Antonine Periods, the city had a cosmopolitan structure as it underwent intensive

* Uzm. Arkeolog, Anturia Arkeoloji ve Sosyal Çevre Etiği Okulu, Çavdarhisar/Kütahya/Türkiye. E-posta: sinanozcan6@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6480-9907>

construction activities. The city was included in the "Unesco World Cultural Heritage Tentative List" in 2012, as it contains the ancient and rural texture at the same time and creates a special cultural heritage identity. In this study, gladiator depictions found in the works between 1970 and 2020 in the Ancient City of Aizanoi are explained. These depictions are seen on the bomos and oil lamps found in the excavations in the city at various periods. In particular, the depictions on the bomos indicate the presence of gladiators in Aizanoi, as well as provide information about what kinds of games were played here. The decorations on the mold-made lamps examined are found on the discus like other examples in Anatolia. It was determined that these works were between the 1st and 3rd centuries AD and were dated to the Roman Imperial Age, when Aizanoi spent its heyday.

Keywords: Aizanoi, Roman Imperial Age, Gladiator, Bomos, Oil Lamp.

Giriş

Aizanoi Antik Kenti, İç Batı Anadolu Bölgesi'nde, Kütahya'nın 48 km güneybatısındaki Çavdarhisar ilçesinde bulunmaktadır. Günümüzde Örencik Ovası olarak bilinen düz bir platoda yaklaşık 1000-1050 m yükseklikte bulunmaktadır.¹ Antik Çağ'da Phrygia bölgesinde yer alan kent Cotiaeum'un (Kütahya) 40 km. güneybatısında; Cadi'nin (Gediz) 25 km. kuzeydoğusunda; Rhyndakos Çayı'nın Penkalas denilen kolu üzerinde kalmaktadır (Fig. 1).²

Kentin ilk kez politik olarak gündeme gelmesi, MÖ 216-213 yılları arasında Bithynia ve Pergamon krallıklarının mücadelesine dayanmaktadır. Aizanoi'un stratejik konumunu kullanmak isteyen Bithynia Krallığı için en büyük engel, bölgenin o anki hâkimi Pergamon Krallığı'dır.³ İlk mücadelede istediği sonucu elde edemeyen Bithynialılar, MÖ 197'de Pergamon tahtına geçen II. Eumenes'in yarattığı iç karışıklıktan faydalanarak kenti de içine alan Phrygia Epiktetos bölgesini topraklarına katmıştır.⁴ MÖ 188'deki Apameia Barışı Bithynia ve Pergamon arasındaki mücadeleyi durdurmuş ve Roma, Pergamon'u Asia Eyaleti'ne (MÖ 129) dönüştürene kadar olan süreçte Aizanoi, Pergamon'da kalmıştır.⁵ Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde kent, öncelikle Zeus ve Meter kültlerini içinde barındırmasından dolayı Panhellen Birliği'ne kabul edilmiş ve sosyo-politik anlamda önem kazanmıştır.⁶ MS. 3. yy sonuna kadar bu önemi devam etmiş, MS. 3.yy'dan sonra diğer Epiktetos kentlerinin aksine değişim ve gelişime ayak uyduramayarak statüsünü yitirmiştir.⁷

Bölge, 1824'te İngiliz kontu Saint Asaph tarafından tespit edilmiş olup, ardından 19. yy ortalarında Texier, Laborde, Landnron ve Le Bas tarafından ziyaret edilmiştir.⁸ Laborde ve arkadaşlarının 1826 yılındaki ziyaret raporları ilk defa 1838 yılında Laborde tarafından yayınlanmış ve kent, anıt yapılarıyla detaylı biçimde anlatılmıştır.⁹

Aizanoi Antik Kenti'nde ilk kazı çalışmaları 1926-1928 yıllarında Krencker ve Schede tarafından başlamıştır.¹⁰ Daha sonra 1963 yılında "Anıtlar ve Müze Genel Müdürlüğü" Zeus Tapınağı'nda korumaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹¹ Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1970-2010 yılları arasında sürdürülen kazı ve restorasyon çalışmalarıyla uzun

¹ Waelkens 1987, 46.

² Ramsay 1975, 515.

³ İznik 2006, 295.

⁴ İznik 2006, 297.

⁵ Jes 2001, 300.

⁶ Wörrle 1992, 338; Burrell 2004, 116; İznik 2006, 303.

⁷ Türkan 2019, 107.

⁸ Naumann 1979, 3; Atik 1996, 4.

⁹ Naumann 1979, 6.

¹⁰ Naumann 1979, 6; Atik 1996, 4.

¹¹ Rheidt 1993, 476.

soluklu biçimde devam etmiş olup, yapılan yayımlarla bilim dünyasına tanıtılmıştır. 2011-2020 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi adına Özer başkanlığında bir ekip kazı ve restorasyon çalışmalarını yürütmüştür. 2021 yılı başlarından itibaren ise Kütahya Müze Müdürlüğü başkanlığında çalışmalar devam etmektedir (Fig. 2).

Roma Dönemi'nde Gladyatör Oyunları

Latince'de "gladius" sözcüğü kılıç anlamına gelmekte olup, onu ustalıkla kullanan profesyonel dövüşçüler, gladyatör olarak adlandırılır.¹² Gladyatör oyunlarının kökeni, antik kaynaklarda ilk olarak Homeros'ta ve ardından Tertullianus'un metinlerinde geçmektedir.¹³ Bu durum, Homeros'un aktardığı üzere Akhilleus'un, ölen dostu için Patraklos şerefine düzenlemiş olduğu cenaze töreninde Troia'lı 12 asil çocuğu kurban ettiği, ardından Etrüskler'de ve Cumhuriyet Dönemi Roma'sında dini bir ritüel olarak savaşlarda kaybettikleri askerleri ve yurttaşlarının ruhlarını onurlandırmak için cenaze törenlerinde veya ölümden kısa bir süre sonra insan kurban etme geleneğine dayanmaktadır. Gladyatör oyunlarının Roma'da asıl geleneksel oyunları olan ludi ve circus maximus'ta gerçekleştirilen atlı araba yarışlarından¹⁴ esinlenilerek ilk olarak MÖ 264'te Q. Fulvius ve A. Claudius'un konsüllükleri yılında karşımıza çıktığı görülmüştür.¹⁵ Livius'un "Roma Tarihi" adlı eserinden hareketle MÖ 3. yy'dan sonra gladyatör oyunlarının Romalı bazı tanınmış ve zengin ailelerin organizasyonunda oldukları, bu durumun zamanla Roma halkı tarafından ilgi gösterilen ve benimsenen bir eğlence anlayışına evrildiği anlaşılmaktadır.¹⁶

Arenalarda gladyatör olarak dövüştürülenlerin kanun kaçakları, savaş tutsakları ve kölelerin yanı sıra özgür yurttaşlar arasından da seçildiği bilinmektedir.¹⁷ Özellikle kendi istekleri ile gladyatör olarak dövüşmek isteyen özgür yurttaşların, öncelikle resmi bir sözleşmeye imza atarak ardından sözel bir yeminle köle statüsünde ludus gladiatorius'ta (Gladyatör Okulu) yaşamaya mecbur kılındıkları bilinmektedir.¹⁸

Roma'da aktif olarak çeşitli törenler ve organizasyonlarla gerçekleştirilen bu oyun türü, doğuda Helenistik kralları tarafından da fark edilmiştir. MÖ174 yılında IV. Antiochos Epiphanes tarafından Helen dünyasına aktarılan gladyatör oyunları, Doğu'da da ilgiyle karşılanmış ve özellikle Roma Çağı Anadolu'sunda da sevilen bir etkinlik haline geldiği bilinmektedir. Doğu'da tertip edilen söz konusu ilk oyunlarında dövüşen gladyatörlerin Roma'dan getirildiği de anlaşılmaktadır.¹⁹

MÖ 1. yy'ın ikinci yarısından itibaren Roma'daki siyasî gelişmelere paralel olarak, gladyatörlerin hem politik hem de askerî önemlerinin arttığı gözlenmektedir. Romalılar daha erken dönemlerde, gladyatör oyunlarının askeri önemini fark etmişlerdi. Belki de bu şekilde mevcut Romalılık ve savaşçı ruhlarını muhafaza edeceklerine inanmaktaydılar. Devrin önemli yazar ve devlet adamlarından biri olan Cicero ve diğer birçok Romalının vurguladığı Romalılık erdeminin ve savaşçı ruhunun, bu yolla korunabileceğine inanılmaktaydı. Bu dönem yazarlarının birçoğu, çıplak yapılan ve daha efemine bir yapı arz eden Yunan

¹² Uzunaslan 2005, 15.

¹³ Hom, *Il*, 23.175; Tert. *De.Cast.Pe.*12.

¹⁴ Ludi, Latincede egzersiz ve oyun anlamlarına gelmekte olup, atlı araba yarışlarını da içeren kamusal bir etkinliği ifade etmektedir. (Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Weiler 1981, 239-253.) Roma'da atlı araba yarışları, MÖ 6. yy'dan itibaren sergilenmeye başlanmıştır. MÖ 3. yy'dan sonra atlı araba yarışlarına ilaveten çeşitli sahne gösterilerinin de etkinlik olarak sergilendiği ve bu etkinliklerin genellikle devlet tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. (Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Wiedemann 2001, 11.)

¹⁵ Liv, *Ep.Ox.*, 16; Val. *Max.* 2,4,7.; Tert. *De.Cast.Pe.* 12.

¹⁶ Liv. XLI 28, 10, Liv. XXXI 50, 4, Liv. XXXIX 46, 2

¹⁷ Uzunaslan 2005, 30.

¹⁸ Sen. *epist.* 37, 1f

¹⁹ Liv. XLI 20, 11.

sporlarını değil; Romalı gençleri beden ve zihinsel olarak daha iyi savaşçı ve daha erdemli vatandaş haline getireceği düşünülen gladyatör oyunlarını tercih ettiği bilinmektedir. Bu durum ile ilgili Cassius Dio'nun aktarımına göre MÖ 1. yy'da Triumvirlik dönemlerinde Marcus Antonius, Octavianus'a karşı açtığı savaşı sonuçlanmadan önce, Kyzikos'ta olası zaferini kutlamak amacı ile özel bir gladyatör ordusu oluşturur.²⁰ Savaşı yenilgi ile sonuçlanan Antonius'un gladyatörleri, ona karşı bağlılıklarını kaybetmeyerek Antonius'un ölümünden emin olana kadar teslim olmamışlardı. Savaşın Octavianus zaferinde sonuçlanması ve Antonius'un ölümü sonrası Roma ordusuna katılacaklarının garantisini alan bu gladyatörler teslim olarak iyi savaşçı ve daha erdemli vatandaş olarak hayatlarına devam etmişlerdi.²¹

İmparatorluk Dönemi Roma'sında ilk imparator Augustus ile yerli halk, gladyatör oyunlarını önemli bir gereksinim haline getirmişlerdir. Panem et Circenes (ekmek ve oyun) anlayışı, bu dönemde ortaya çıkarak Geç Antik Dönem'e kadar devam etmiştir.²² Bu anlayıştan ötürü yönetim anlayışı gereği halkın isteklerine kulak veren Augustus, vahşi hayvan dövüşleri, gladyatör oyunları ve atletik yarışmalar için bütün mali imkânlarını kullanarak bu durumu siyasi bir propaganda haline getirmiştir.²³

Augustus'tan hemen sonra, Tiberius (MS 14-34) döneminde ise, gladyatör oyunlarının siyasi propaganda olarak etkisi bilinmesine rağmen, yapılan harcamalara ve dövüşçülerin sayılarına önemli sınırlamalar getirildiği görülmektedir.²⁴ Bu durumun Roma imparatorlarının politikaları gereği devlet kontrolü sağlaması açısından bir önlem olarak görülmesi gerekliliği düşünülmelidir.²⁵

Gladyatör Tipleri

Roma'nın Cumhuriyet Dönemi ortalarından, sonlarına doğru sadece kılıç kullanarak dövüştüğü bilinen gladyatörlerin, ilerleyen dönemlerde kılıçtan başka birçok türden silahları da kullanarak arenada savaştıkları bilinmektedir.²⁶ Kullanılan bu silahlar, gladyatörlerin çeşitleri ile ilgili de tiplene imkânı sunmaktadır. Gladyatörlerin kullandıkları silahlar arasında kılıç, hançer, file, kalkan, topuz, mızrak, yaba ve dirgen gibi çeşitler görülmektedir. İlerleyen dönemlerde ise arenada profesyonel olarak dövüşen gladyatörler için yüzlerini ve kafalarını darbeden korumak için metal miğferler, vücutlarını korumak için metal kalkanlar ve bel, bacak, kol, göğüs için deri kılıflı zırhlar kuşanmaktaydılar.²⁷ Arkeolojik verilerle desteklenen bilgiler ışığında mezar stellerinde, sunaklarda, çeşitli seramik kaplarda gladyatörlerin kuşandıkları zırhlar ve kullandıkları silahlar ile ilgili bilgiler görülmektedir. Bu durum, bölgesel ve kentsel anlamda sevilen ünlü dövüşçülerin ve dövüş türlerinin bilinmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, gladyatör tiplerinden Hoplamachos, Murmillo, Samnite, Secutor, Thracian, Retriarius, Eques, Provocator, Venationes ve Essedarius gibi türler aşağıda kısa başlıklar halinde tanımlanmıştır (Fig. 3).

Hoplomachos: Yunanca “savaş yapmak” anlamına gelen Hoplamachos'un en önemli özelliği, arenada Thracian türüne karşı mücadele eden dövüşçü türü olmasıdır. Bu tip gladyatörlerin kafalarında şapka tipli koruyucu miğferler bulunur. Kullandıkları silahları

²⁰ Cass. Dio 41.7.

²¹ Cass. Dio 41.7.

²² Uzunaslan 2005, 27.

²³ Suet. Aug.43, 1.

²⁴ Suet. Tib. 34.

²⁵ Schneider 1918, 764; Uzunaslan 2005, 28.

²⁶ Grant 1970, 48.

²⁷ Grant 1970, 49.

Samnite'lerle aynı olmasına rağmen, dövüş stillerinin farklılığıyla onlardan ayrılmaktaydılar.²⁸

Murmillo: Latince balık adı olarak bilinen Murmillo tipi, Roma Cumhuriyet Dönemi Sonu- İmparatorluk Çağı başlarında görülmektedir.²⁹ Ortaya çıktığı dönemlerde Gallus olarak adlandırılan Murmillo tipinin büyük ihtimalle Caesar tarafından Roma'ya getirildiği/adapte edildiği düşünülmektedir.³⁰ Rakiplerinin Retriarius (Balıkçı) ve Thracian (Trakyalı) tipi gladyatörler olduğu ve balık olarak adlandırıldığı için Retriarius tipinin Murmillo'ya karşı bir ağla savaştığı bilinmektedir.³¹ Kullandıkları silahların ayak bilekliği, dizlik, kalkan, kılıç ve mızrak gibi koruyucu ve hücum silahları olduğu anlaşılmaktadır.³²

Samnite: Bu tip gladyatörler, köken olarak İtalya'nın Samnium bölgesinde yaşayan ve Roma-Samnit savaşları sırasında esir düşürülen Samnitlilerin Romalılarla savaştırılması ile ortaya çıkmıştır. Geleneksel Samnit elbiseleri ve silahlarıyla dövüşen tiplerdir. Samnitler, sol ayağında koruyucu dizlik sağ ayağında ise sade bir diz bağı taşıyan, beline geniş kemer takan ve ona bağlı uzun elbiseler giyen, silah olarak da düz bir kılıç kullanan gladyatörlerdir.³³

Secutor: Secutor, genel olarak Contraretiarius ya da Contrarete olarak bilinmektedir.³⁴ Bu tipin genellikle Retriarius ile savaştığı ve takım olarak dikdörtgen şeklinde uzun kalkan, balık şeklinde miğfer, kısa kılıç kuşandığı bilinmektedir. Kılıç tutan sağ kol elastik bir bez ile tamamen örtülmüştür. Vücudun bel hizasından yukarısı tamamen açıktır.³⁵

Thracian: Roma Cumhuriyet Dönemi edebiyatçılarından Cicero'nun aktarımına göre Thraklar, MÖ 87 yılında Pontos kralı IV. Mithridates ile birlikte Roma'ya karşı savaşırlar.³⁶ Bu savaşın ardından Roma tarafından esir alınan Thraklardan pek çoğunun savaşıması için arenaya gönderilerek bir nevi cezalandırılmasının ardından bu gladyatör tipinin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kullandıkları silahlar arasında başlarında süslü bir miğfer, sağ kollarında köşeli veya yuvarlak biçimli küçük kalkan ve ellerinde kısa hançerler yer almaktadır. Rakiplerinin genellikle Murmillo ve Hoplamachus olduğu bilinmektedir.³⁷

Retriarius: Bu gladyatör tipinin en karakteristik özelliği kullandığı silahlardır. Retriariuslar, diğer gladyatörlerden farklı bir taktik olarak rakiplerinin yanına fazla yaklaşımadan dövüşürlerdi. Kullandıkları ağ (iaculum) ile onları etkisiz hale getirerek diğer elindeki tridentleri ile rakiplerine son darbeyi vurdukları bilinmektedir.³⁸ Tridentlerini çok iyi kullandıkları bilinen Retriariusların zaman zaman tek ağızlı mızrak ta kullandıkları, ellerinde küçük hançer (pugio), bellerinde geniş koruyucu bir kemer (balteus) ve önlerinde önlük (subligalicum) taşımaktaydılar.³⁹ MS 1. yy'da popüler olan ve çok fazla ağır silah taşımayan Retriariusların rakiplerinin genellikle Secutor veya Murmillo tipi gladyatörler olduğu bilinmektedir.⁴⁰

²⁸ Schneider 1918, 778; Malay-Sılay 1991, 17.

²⁹ Gross 1979, 1473.

³⁰ Malay-Sılay 1991, 21.

³¹ Schneider 1918, 777; Grant 1970, 87; Malay-Sılay 1991, 21; Wiedemann 2001, 124.

³² André 1994, 151.

³³ Uzunaslan 2005, 47; Nosnov 2009, 48; Yurtsever 2012, 34.

³⁴ Schneider 1918, 777.

³⁵ Schneider 1918, 778; Malay-Sılay 1991, 17; André 1994, 151.

³⁶ Cic. *Phil.* 6,13; 7,17.

³⁷ Schneider 1918, 778; Neumann 1979, 777; André 1994, 151; Nosnov 2009, 68.

³⁸ Weiler 1981, 256; Malay-Sılay 1991, 18.

³⁹ Schneider 1918, 777; Malay-Sılay 1991, 19.

⁴⁰ Nosnov 2009, 65.

Eques: Bu tip gladyatörler, biri atlı biri yaya biçimde sadece kenti tipinden olanlarla dövüşen gladyatörlerdir.⁴¹ Kullandıkları takımları sol ellerinde genellikle yuvarlak kalkan (parma), kafalarında tüylü miğfer (galea) ve ellerindeki uzun mızraklardır.⁴²

Provocator: Roma Cumhuriyet Dönemi Sonu- İmparatorluk Çağı başlarından itibaren görülen bu tip gladyatörler genellikle suçlu ve ya hapis cezası olan kişiler arasından seçilirdi.⁴³ Bu yüzden genellikle birbirleri ile ya da vahşi hayvanlarla dövüşen bu tipin kullandığı takımlar arasında dikdörtgen biçimli kalkan, kısa kılıç, miğfer, sol dizlerinde metal bir dizlik, sağ dizlerinde pamuk veya ketenden bandajlar yer almaktadır.⁴⁴

Venationes: Venatio Latince avcılık anlamına gelir ve Romalılar tarafından sevilen bir etkinliktir. Venationes tipli gladyatörler genellikle vahşi hayvanlar ile dövüşürlerdi.⁴⁵ Kullandıkları takımları ilk evrelerinde sadece kısa tunik, sonraki dönemlerde ise uzun elbise ve koruyucu ekipmanlar olarak bilinmektedir.⁴⁶

Essedarius: Bu tip gladyatörler, iki tekerlekli hafif savaş arabalarıyla dövüşen gladyatörlerdir.⁴⁷ Essedum kelimesi, Keltlerin savaş arabalarına verilen isimdir ve bu gladyatörlerin bundan esinlenerek MÖ 1. yy'da ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁴⁸ Bu gladyatörler rakip olarak başka bir Essedarius ile dövüşmekteydi. Kullandıkları takımlar yumurta şeklinde miğfer, oval bir kalkan ve kol zırhıdır.⁴⁹

Aizanoi Antik Kenti'ndeki Gladyatör Betimleri

Aizanoi Antik Kenti'ndeki gladyatör betimleri, Aizanoi territoryumuna adı verilen "Aizanitis" sınırlarında tespit edilmiştir. Aizanitis'in sınırları, 1980'lerde MAMA IX (Monumenta Asiae Minoris Antiqua) bandında Örencik Ovası'nın genelini kapsayacak şekilde belirlenmiştir.⁵⁰ 1990'lı yıllarda Tabbernee, 2000'li yıllarda da Lochman, yapmış oldukları çalışmalarda MAMA ekibinin sınırlarını genel hatlarıyla kabul görerek ayrıntılı bir sınır çalışması yapmamışlardır.⁵¹ Bu sınır çalışması 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında periyodik olarak Erdinç tarafından gerçekleştirilmiş ve Aizanitis bölgesi sınırlarını MAMA'nın belirlediği sınırın daha dar bir alanını kapsayacak şekilde olduğu önerisini sunmuştur (Fig. 4).⁵² Bölge coğrafyasında önemli bir konumda bulunan Aizanoi Antik Kenti'nin hâkimiyet alanındaki arkeolojik veriler ışığında, bu yazıda aktarılan gladyatör betimli eserlerin 4 tanesi, kentteki theatron-stadion kompleksinin kuzeyinde "Kuzey Nekropolis" olarak adlandırılan geniş bir bölgede tespit edilmiştir. Aizanoi Kuzey Nekropolisi, ilk olarak 1980'li yılların başlarında araştırılmış, bu araştırmalar neticesinde de bazı mezar stelleri ve bomoslar kent haritasına yerleştirilerek MAMA IX bandında ve diğer çalışmalarda yayımlanmıştır.⁵³ MAMA'da yayımlanan bilgiler ışığında, bu çalışmada Kat. No. 1, 2 ve 3 olarak adlandırılan bomoslar, kentin kuzey nekropolisinde tespit edilmiştir. Ancak Kat. No. 3 isimli bomos, günümüzde devşirme malzeme olarak Çavdarhisar'ın İlicikören Köyü'nde bir çeşmenin arka duvarında durmaktadır.

⁴¹ Schneider 1918, 777.

⁴² Schneider 1918, 777; Malay-Sılay 1991, 22.

⁴³ Nosnov 2009, 61.

⁴⁴ Schneider 1918, 777; Malay-Sılay 1991, 17; Uzunaslın 2005, 45.

⁴⁵ Nosnov 2009, 53; Yurtsever 2012, 35.

⁴⁶ Nosnov 2009, 53; Yurtsever 2012, 35.

⁴⁷ Schneider 1918, 777.

⁴⁸ Weiler 1981, 256; Wisdom 2001, 41.

⁴⁹ Nosnov 2009, 75.

⁵⁰ MAMA-IX, xviii.

⁵¹ Tabbernee 1997, 53; Lochman 2003, 26.

⁵² Erdinç 2021, 170.

⁵³ MAMA-IX; Jes 1997, 231; 2001, 279; Rheidt 1998, 327.

Aizanoi Kuzey Nekropolisi'ndeki ilk geniş çaplı kazı çalışmaları 2012 yılında Özer başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda basit toprak mezar, plaka kapaklı mezar, sanduka mezar, osthote ve oda mezar tipleriyle; kremasyon ve inhumasyon gömü çeşitleri ile karşılaşmıştır.⁵⁴ Bu kazı çalışmalarındaki gladyatör betimli kandiller, mezar dışı buluntusu olarak 2012 kazı sezonunda tespit edilmiştir.⁵⁵ Kandillerin üstünde betimlenen gladyatörler, sadece Aizanoi'a özgü bir durum olmayıp, birçok antik kentte karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶ Aizanoi Kuzey Nekropolisi'nde tespit edilen kandillerin üzerindeki bezemelerden ve kandil tiplerinden yola çıkılarak gladyatör tipleri incelenmiş ve bunlar tarihlendirilerek kuzey nekropolisteki mezarların tarihlendirmesine katkı sağlanmıştır.

Bu çalışmada Kat. No. 1 olarak isimlendirilen bomos, beyaz mermerden yapılmıştır. Aizanoi Kuzey Nekropolis bölgesinden tespit edilmiş olup, şu an Aizanoi Zeus Tapınağı Tonozlu Alt Galeri Sergi Alanı'nda sergilenmektedir. Dikdörtgen prizma şeklindeki bomosun taç kısmında 1 satır Grekçe yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtın transkripsiyonu AKHILLEUS şeklinde olup, betimlenen gladyatörün ismidir.⁵⁷ Bomosun gövdesindeki gladyatör betimi, hançer, ağ ve trident ile sol profilden betimlenmiş bir Retarius'tur. Gladyatör betiminin sağ üst köşesinde 1 adet zafer çelengi bulunmaktadır.

Kat. No. 2 olarak isimlendirilen bomos, beyaz mermerden yapılmıştır. Aizanoi Kuzey Nekropolis bölgesinden tespit edilmiş olup, şu an Aizanoi Zeus Tapınağı Tonozlu Alt Galeri Sergi Alanı'nda sergilenmektedir. Dikdörtgen prizma şeklindeki bomosun taç kısmında 1 satır Grekçe yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtın transkripsiyonu NIKODOKSOS şeklinde olup, betimlenen gladyatörün ismidir.⁵⁸ Bomosun gövdesindeki gladyatör betimi, hançer, ağ ve trident ile sağ profilden betimlenmiş bir Retarius'tur. Gladyatör betiminin sol üst köşesinde 1 adet zafer çelengi bulunmaktadır.

Kat. No. 3 olarak isimlendirilen bomos, beyaz mermerden yapılmıştır. Aizanoi Kuzey Nekropolis bölgesinden tespit edilmiş olup, şu an devşirme malzeme olarak Çavdarhisar'ın İlicikören Köyü'nde bir çeşmenin arka duvarında durmaktadır. Dikdörtgen prizma şeklindeki bomosun MAMA IX'da belirtilen [E]PIPTAS olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Gladyatör, kalkan ve hançer ile sağ profilden betimlenmiş bir Secutor'dur. Kumlu zeminde betimlendiği için ayakkabı ve sandalet işlenmemiştir. Sadece ayak bileklerinde destekleyici tozluk vardır.

Aizanoi Antik Kenti'nde mezar stelleri, bomoslar ve stadion yapısının girişinde yer alan onurlandırma yazıtlarının çevrelediği çelenkler, gladyatörlerin betimlendiği bomosların baş kısımlarının üzerindeki çelenklerle benzer bir motife sahiptir. Bu çelenk, defne yaprağından esinlenerek yapılmış ve MS 1-2. yy'a tarihlenmektedir.⁶⁰

Kat. No. 4 olarak isimlendirilen kandil, Aizanoi Kuzey Nekropolis'te Mezar-8'in yakınında tespit edilmiştir. Kandil, açık devetüyü hamurlu, az mika ve ince kum katkılı, yuvarlak gövdelidir. Kandilin dar omzunda rozet motifi vardır. Kandilin discusunda yüzleri birbirlerine dönük ve hamle yapar pozisyonda, ayakta, ellerinde küçük kılıç görülen iki gladyatör betimlenmiştir. Bu gladyatörlerin Secutor tipinde olduğunu düşünüyoruz. Gladyatörlerin bacaklarının arasında 0,6 mm çapında bir dolum deliği vardır. Bu kandilin form özelliği Broneer Tip XXV'e benzemektedir ve buna göre tarihi MS 2. yy. ortası ile MS

⁵⁴ Özer 2013, 45.

⁵⁵ Yeşil-Erdoğan 2013, 110.

⁵⁶ Broneer 1930, pl.X, 507; Bailey 1980, pl.75, 1342 - pl.84, 1400; Şimşek 2011, Kat. 1501; Öz 2019, 370.

⁵⁷ MAMA-IX, C-120.

⁵⁸ MAMA-IX, C-117.

⁵⁹ MAMA-IX, 43.

⁶⁰ Erdinç 2020, 171.

3. yy. ilk çeyreğidir.⁶¹ Ancak kandilin bulunduğu konum Mezar-8'e çok yakındır ve muhtemelen bu mezar ile bağlantılıdır.⁶² Mezar-8, basit toprak mezar olup; en erken buluntusu MS 14-37 arasındaki Tiberius, en geç buluntusu da MS 138-161 arasındaki Antoninus Pius dönemine tarihlenmektedir.⁶³ Mezarın tek gömütlü ve inhumasyon mezar olması, Tiberius Dönemi sikkelerinin bir anı parası gibi kullanıldığını ve mezarı MS 2. yy. ortasına tarihlenmek gerektiğini göstermektedir.⁶⁴ Bu bağlamda Kat. No. 4'ün tarihi, biraz daraltılarak, MS 2. yy.'ın son çeyreğine aittir denilebilir.

Kat. No. 5 olarak isimlendirilen kandil, Aizanoi Kuzey Nekropolis'te Mezar-18'in yakınında tespit edilmiştir. Açık devetüyü hamurlu, az mika ve ince kum katkılıdır. Dibe doğru daralan kaide tabanının ortası hafif içe çekilerek yapılmıştır. Kandilin discusunda profilden sağ elinde kalkan, sol eli yanda, sağ bacak önde hamle yapar durumda ve sol bacak geride duran bir 3,4 cm boyunda gladyatör betimlenmiştir. Bu gladyatörün Secutor tipinde olduğunu düşünüyoruz. Gladyatörün bacaklarının arasında 0,5 mm çapında bir dolum deliği vardır. Bu kandilin form özelliği Loeschke Type IB'ye uygundur ve MS. 1. yy içine tarihlenmelidir.⁶⁵ Mezar-18, Kırmızı Plaka Kapaklı Mezar olup MS. 1. yy. sonları ile 2. yy. başlarına tarihlenmektedir.⁶⁶ Kandilin bulunduğu konum Mezar 18'e yakındır ve muhtemelen bu mezara yapılan bir sunudur.⁶⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Ortaya çıktığı dönemlerde genellikle suçlu ve savaş esirlerinin bazen de vahşi hayvanların birbirlerine karşı dövüştürüldüğü oyunlar olan gladyatör oyunlarının ortaya çıkışında ölü kültü ile bağlantı olduğu, ardından asıl amacından ayrılarak profesyonel bir gösteri etkinliğine ve para kazanılan meslek grubu haline dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁶⁸ Roma'da zaman geçtikçe daha popüler hale gelen gladyatör oyunları, Cumhuriyet Dönemi'nde dini bir ritüel olarak savaşlarda kaybedilen asker ve yurttaş ruhlarının onurlandırılması, sonra da suçluların cezasız bırakılmaması ve devletin savaş esirleri üzerinde bir yaptırımının olması gerektiği düşüncesiyle başlamıştır. Ardından İmparatorluk Dönemi'nde gladyatör oyunları önemli bir gereksinim haline gelmiş olup, imparatorların siyasi propagandası olarak Geç Antik Döneme kadar bu önemi korumuştur. MS. 4.yy'dan sonra artan dini baskılar nedeniyle oyunlarda bazı yasaklamalara gidildiğini, oyunlarının sonunu getiren yasaklamanın Honarius tarafından MS. 399 yılında yapılarak ilgiyle izlenen bu oyunlarının yavaş yavaş tarih sahnesinden silindiği görülmüştür.⁶⁹

Aizanoi Antik Kenti'nde tespit edilen gladyatör betimli eserlerin 4 tanesi (Kat. No. 1-2-4-5), kentteki theatron-stadion kompleksinin kuzeyindeki "Kuzey Nekropolis"te tespit edilmiştir. Bir tanesi de (Kat. No. 3) Aizanitis teritoryumunda (Çavdarhisar-İlçikören) tespit edilerek şu an devşirme malzeme olarak kullanılmaktadır. Kat. No. 1-2-3 olarak belirtilen bomosların, MAMA IX bandında Sardeis, Nysa, Kibyra ve Ephesos kentlerindeki örneklerle benzer olduğu görülmüştür.⁷⁰ Kat. No. 4 olarak belirtilen kandilin discusundaki çift gladyatör betiminin benzeri, Silifke Müzesi'nde sergilenmektedir.⁷¹ Aizanoi örneği ve Silifke

⁶¹ Broneer 1930, pl. X, 507.

⁶² Özer 2013, 70; Yeşil-Erdoğan 2013, 110.

⁶³ Özer 2013, 70.

⁶⁴ Özer 2013, 70.

⁶⁵ Bailey 1980, pl.7, 830; Perlzweig 1961, pl. 2, 36.

⁶⁶ Özer 2013, 73.

⁶⁷ Özer 2013, 73; Yeşil-Erdoğan 2013, 112.

⁶⁸ Aigner 1988, 203; Uzunbaş 2005, 19.

⁶⁹ Schneider 1918, 772; Wiedemann 1995, 145.

⁷⁰ MAMA-IX, 1988, 43-177.

⁷¹ Öz 2019, 370.

Müzesi'nde örnekte gladyatörler ayakta ve birbirlerine hamle yapar biçimde betimlenmiş olup, dolmuş delikleri iki örnekte de gladyatörlerin bacaklarının ortasında yer almaktadır (Fig. 5).⁷²

Gladyatör oyunları, Anadolu'da Roma İmparatorluk Kültü ile yaygınlaşarak varlıklı ailelerin bu oyuna sahip çıkması ve oyunların Roma'ya olan bağlılığın göstergesi sayılması sebebiyle önem kazanmıştır.⁷³ O dönemlerde Aizanoi Antik Kenti'ndeki en varlıklı aile "Ulpus Ailesi" olarak bilinmektedir. Bu aile ile ilgili kentte tespit edilen epigrafik belgeler, ailenin bir ferdi olan Marcus Ulpus Appuleius Eurykles ve ona bağlı ailelerin siyasi ve sportif faaliyetlerini anlatan yazıtlar, MS 2.yy'da kentte inşa edilen ve tamamlanamayan stadionun güney girişinde ve çevresinde tespit edilen onur yazıtlarından anlaşılmaktadır (Fig. 6).⁷⁴

Aizanoi'da gladyatör oyunlarının oynandığı mekânlar, kentin kuzeyinde konumlanan Theatron-Stadion kompleksi olarak düşünülmektedir (Fig. 7). Bununla ilgili C. Rohn, 2008 'de yapmış olduğu çalışmada theatron orkestrasını sınırlayan podyumun, proscenium cephesinden daha alçakta olduğunu, podyumun üst kısmında, caveanın alt sıralarını orkestradan korumak için ahşap direkler için hatıl yuvaları olduğunu, bu durumun da orkestradaki gladyatör veya hayvan oyunlarına işaret ettiğini belirtir.⁷⁵

Sonuç olarak konumuzu oluşturan Aizanoi gladyatör betimleri, kentin theatron caveasında yapılan mimari değişiklikler, stadionun güney girişinde yer alan yazıtlar, kentte ele geçen bomoslar ve kandiller ile Aizanoi Theatron'unda gladyatör dövüşlerinin ve hayvan gösterilerinin yapıldığını göstermektedir. Bu gösterilerin diğer kentlerde olduğu gibi Aizanoi'da da Roma Dönemi'nin günlük yaşamının bir parçası olduğunu göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

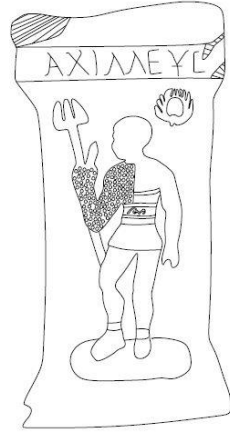
⁷² Öz 2019, 370, fig.2.

⁷³ Price 2004, 163.

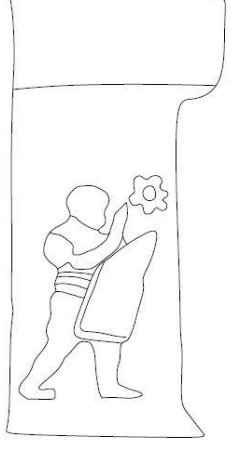
⁷⁴ Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Wörrle 1992, 338; Rohn 2004, 217.

⁷⁵ Rohn 2008, 174, taf. 24, 87.

Katalog

Kat. No. 1 Eserin Adı: Bomos Envanter Numarası: A11.MP.173 Eserin Buluntu Yeri: 1985-Aizanoi Kuzey Nekropolis Eserin Korunduğu Yer: Aizanoi Zeus Tapınağı Tonozlu Galeri Eserin Malzemesi: Mermer Eserin Ölçüleri: Yük:105 cm Gen:42 cm Der:40 cm Yazıt Bilgisi: 1 satır yazıt bulunmaktadır. Harf Yüksekliği: 4 cm Eserin Dönemi: MS.2-3 yy Referans: MAMA IX, C117-C120-C120a-C588	Tanım: Dikdörtgen prizma şeklinde sunak. Aizanoi'da dövüşmüş gladyatöre aittir. Gladyatör hançer, ağ (iaculum) ve trident ile betimlenmiş bir Retiarius'tur. Retiarius genelde görme ve işitmeyi zorlaştırdığı için miğfer kullanmamıştır. Retiariuslar genellikle kılıç ve kalkanla ağır silahlanmış Secutorler ile mücadele etmişlerdir. Retiarius ağ kesmek için hançerini sol elinde tutmuştur. Taç genişliği 50 cm yüksekliği 17 cm; kaide genişliği 51 cm yüksekliği 14 cm dir. Taç kısmında muhtemelen gladyatörün adının olduğu (AKHILLEUS) 1 satır yazıt bulunmaktadır. Akhilleus'un sol omzu üzerinde bir adet zafer çelengi bulunmaktadır.
	 A11.MP173 50 cm

Kat. No. 2 Eserin Adı: Bomos Envanter Numarası: A11.MP.163 Eserin Buluntu Yeri: 1985-Aizanoi Kuzey Nekropolis Eserin Korunduğu Yer: Aizanoi Zeus Tapınağı Tonozlu Galeri Eserin Malzemesi: Mermer Eserin Ölçüleri: Yük:123 cm Gen:44 cm Der:49 cm Yazıt Bilgisi: 1 satır yazıt bulunmaktadır. Harf Yüksekliği: 4 cm Eserin Dönemi: MS.2-3 yy Referans: MAMA IX, C120-C120a-C117-C588	Tanım: Dikdörtgen prizma şeklinde sunak. Aizanoi'da dövüşmüş gladyatöre aittir. Gladyatör, trident, hançer ve ağ (iaculum) ile betimlenmiş bir Retriarius'tur. Kumlu zeminde betimlendiği için ayakkabı ve sandalet işlenmemiştir. Sadece ayak bileklerinde destekleyici tozluk vardır. Sadece subligaculum (kuşak) ve kemer takarak mücadele eder. Bomosun taç kısmında muhtemelen gladyatörün adının olduğu (NEIKODOKSOS) 1 satır yazıt bulunmaktadır. Nikodoksos'un sağ omzu üzerinde bir adet zafer çelengi bulunmaktadır. Taç genişliği 54 cm yüksekliği 35 cm dir. Kaide genişliği 56 cm yüksekliği 7 cm dir.
	

Kat. No. 3 Eserin Adı: Bomos Envanter Numarası: A19.M.2 Eserin Buluntu Yeri: Çavdarhisar İlicikören Köyü. Eserin Korunduğu Yer: Devşirme malzeme olarak kullanılmaktadır. Eserin Malzemesi: Mermer Eserin Ölçüleri: Yük: Ölçülebilen 113 cm. Gen:46 cm Der:41 cm Eserin Dönemi: MS.2-3 yy Referans: MAMA IX, C120-C120a-C117-C588	Tanım: <i>Dikdörtgen prizma şeklinde sunak. Aizanoi'da dövüşmüş gladyatöre aittir. Gladyatör, kalkan ve hançer ile betimlenmiş bir Secutor'dur. Kumlu zeminde betimlendiği için ayakkabı ve sandalet işlenmemiştir. Sadece ayak bileklerinde destekleyici tozluk vardır. Sadece subligaculum (kuşak) ve kemer takarak mücadele eder. Bomosun MAMA IX'da belirtilen ([E]piptas) olduğu bilinmektedir. Taç genişliği 49 cm yüksekliği 39 cm dir. Kaide genişliği 46 cm yüksekliği 9 cm dir.</i>
	 50 cm

Kat. No. 4**Eserin Adı:** Kandil**Envanter Numarası:** A12.D9A.PT.49**Eserin Buluntu Yeri ve Tarihi:** 2012- Kuzey Nekropolis D9-A Plankaresi 1028.250 m.**Eserin Korunduğu Yer:** Aizanoi Kazı Deposu**Eserin Malzemesi:** Pişmiş Toprak**Eserin Ölçüleri:** yük.: 2.6 cm uz.: 9.2 cm gen.: 6.8 cm discus. çapı.: 5.1 cm**Hamur Rengi:** 7,5 YR 6/4**Astar:** İnce, Koyu Kahverengi**Eserin Dönemi:** MS.2.yy ortası**Referans:** Broneer, 1930, Pl. X, 507.

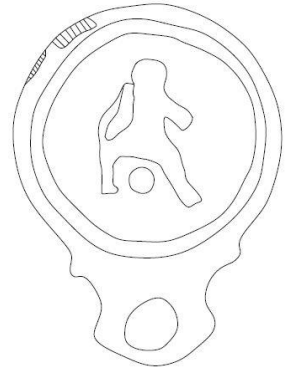
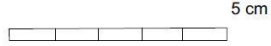
Yeşil ve Erdoğan, 2013 Kat.13.

Öz, 2019, Şek.1-2. Bailey 1980, Pl.75,

1342 - Pl.84, 1400; Şimşek 2011, Kat. 1501.

Tanım: Tam korunmuş kandil. Açık devetüyü hamurlu, az mika ve ince kum katkılıdır. Fitol deliği kısmında çok az yanık izleri vardır. Kandilin omzu tek yiv ile çevrilmiştir. Yivin ortasında rozet motifi vardır. Discus üzerinde 2 adet gladyatörün dövüş sahnesi vardır. Gladyatörler karşılıklı şekilde birbirlerine hamle yapar pozisyonadadır. Gladyatörlerin üzerlerindeki zırh ile ilgili herhangi bir detay yoktur. Fakat soldaki gladyatörün elinde küçük bir kılıç olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Secutor tipinde olmalıdır. Boyları 3,2 cm dir. Gladyatörlerin ayaklarının ortasında 0,6 mm çapında bir dolum deliği vardır. Fitol çapı 1 cm dir.

Kat. No. 5 Eserin Adı: Kandil Envanter Numarası: A12.D8A.PT01 Eserin Buluntu Yeri ve Tarihi: 2012- Kuzey Nekropolis D8-A Plankaresi 1028.580 m. Eserin Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu Eserin Malzemesi: Pişmiş Toprak Eserin Ölçüleri: yüksek: 3cm uzun: 8.1cm geniş: 6 cm discus ç: 4.7 cm, kaide ç: 3 cm Hamur Rengi: 10R 5/6 Astar: İnce, Kırmızımsı Kahverengi Eserin Dönemi: MS.1.yy Referans: Yeşil ve Erdoğan, 2013, Kat.14. Perlzweig, 1961, Pl. 2,36; Bailey 1980, Pl.7,Q830.	Tanım: Tam korunmuş kandil. Açık devetüyü hamurlu, az mika ve ince kum katkılıdır. Dibe doğru daralan kaide tabanının ortası hafif içe çekilerek yapılmıştır. Kandilin dar omzu, iki derin yivle çevrelenmiştir. Kulpsuz kandilin burun kısmı islidir. Omuzdan daha derin yapılan discusta profilden sağ elinde kalkan, sol eli yanda, sağ bacak önde hamle yapar durumda ve sol bacak geride duran bir 3.4 cm boyunda gladyatör betimlenmiştir. Bu yüzden Secutor tipinde olmalıdır. Gladyatörün bacaklarının arasında 0,5mm çapında bir dolum deliği vardır. Fitol çapı 1 cm dir.
 	 A12.D8-A.PT.01

Figür Listesi

Fig. 1: Phrygia Epiktetos İçinde Yer Alan Aizanoi'un Konumu (Lochner 2010, abb. 10.)

Fig. 2: Aizanoi Antik Kenti Kent Haritası (Aizanoi Kazı Arşivi, 2011-2020)

Fig. 3: Gladyatör Tipleri (Yurtsever 2012, lev.10, 145)

Fig. 4: MAMA'ya Göre Aizanitis Sınırları İle Erdinç Tarafından Önerilen Aizanitis Sınırları (Erdinç 2021, 171)

Fig. 5: Silifke Müzesi'nde Yer Alan Gladyatör Betimli Kandil Çizimi (Öz 2019, fig. 2)

Fig. 6: Stadion Güney Girişi Eurykles Yazıtı (Aizanoi Kazı Arşivi, 2011-2020)

Fig. 7: Aizanoi Theatron&Stadion Kompleksi 2020 Kazıları Sonu Hava Fotoğrafı (Aizanoi Kazı Arşivi, 2011-2020)

Figürler

Fig. 1: Phrygia Epiktetos İçinde Yer Alan Aizanoi'un Konumu (Lochner 2010, abb. 10.)

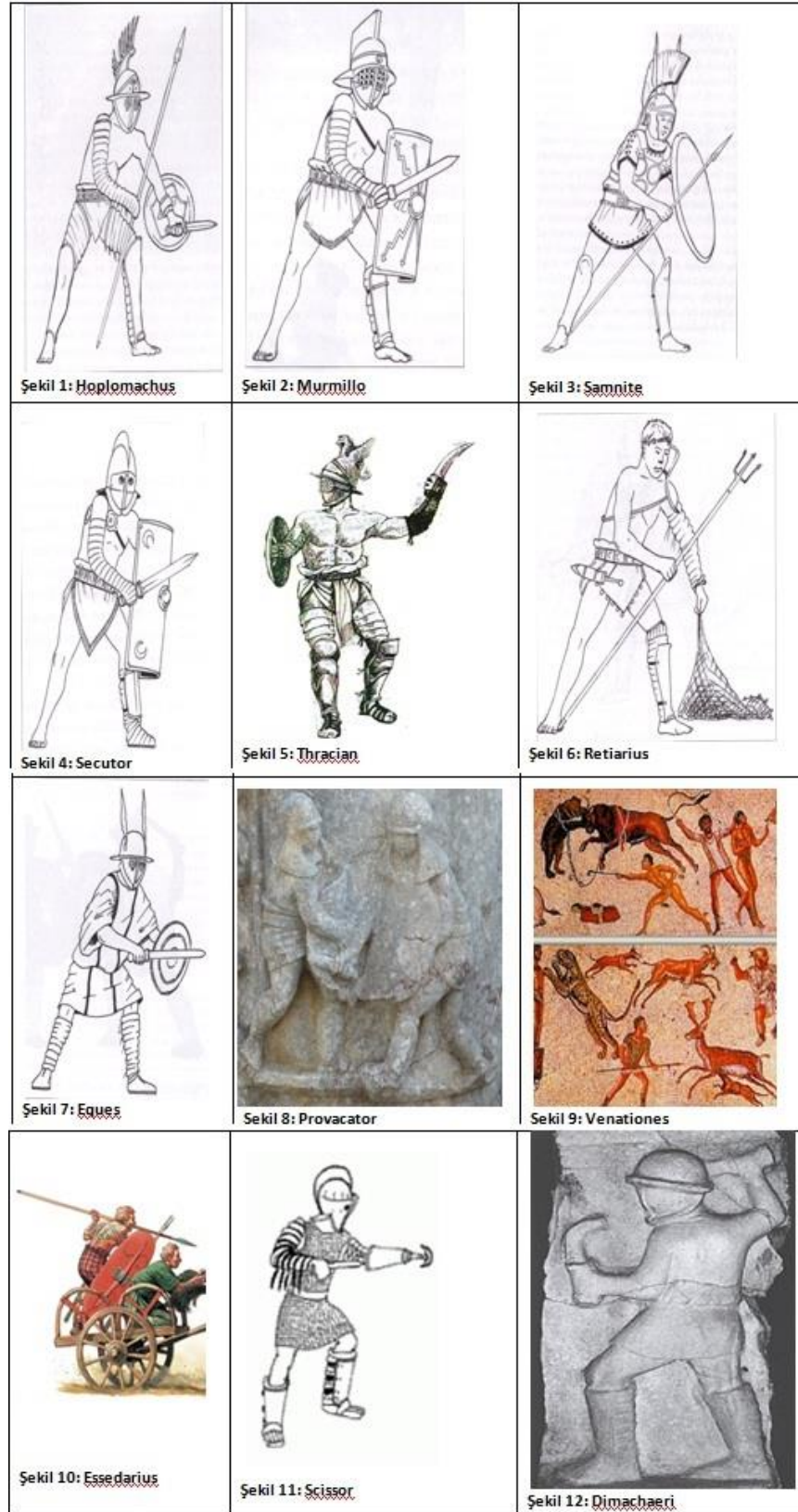

Fig. 3: Gladyatör Tipleri (Yurtsever 2012, 145, lev. 10)

Fig. 6: Stadion Güney Girişi Eurykles Yazıtı (Aizanoi Kazı Arşivi, 2011-2020)

Fig. 7: Aizanoi Theatron&Stadion Kompleksi 2020 Kazıları Sonu Hava Fotoğrafi (Aizanoi Kazı Arşivi, 2011-2020)

Çıkar Çatışması Beyanı

“Aizanoi Antik Kenti'ndeki Gladyatör Betimleri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Cass. Dio. Cassius Dio

Cic., M. Tullius Cicero, *Orationes Philippicae*.

Hom., Homeros, *Ilyada*.

Liv., Livius, *Titus Ab Urbe Condita*

Sen., Seneca, *Epistulae*.

Tert., Tertullianus

Suetenius Suetenius, *The Lives of The Twelve Casears* (Ed. J. Eugene Reed&A. Thomson), Philadelphia 1889,

Val. Max. Valerius Maximus

Modern Kaynaklar

Aigner, H. 1988, *Zur gesellschaftlichen Stellung von Henkern, Gladiatoren und Berufsathleten, Soziale Randgruppen und Außenseiter im Altertum* (Hg. I. Weiler) Graz 1988: 201-220

André J. M. 1994, *Griechische Feste, römische Spiele: die Freizeitkultur der Antike* (Frans. terc. K. Schmidt), Stuttgart 1994.

Atik, N. 1996, “Orta Anadolu’da Bir Çanak Çömlek Merkezi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 72, 4-13.

Bailey D. M. 1980, *A Catalogue of The Lamps in The British Museum II. Roman Lamps*, London.

Burrell, B. 2003, *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*, Brill.

Broneer, O. 1930, *Terracotta Lamps Corinth Results of Excavations*, Vol. IV. Part 2, Cambridge.

Erdoğan, Z. 2020, *Aizanitis Bölgesi Mezar Taşları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli.

Erdoğan, Z. 2021, “Aizanitis Bölgesi Sınırlarına İlişkin Bir Öneri”, *Arkhaia Anatolika*, 4, 163-173. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2021.31>

Grant, M. 1970, *Die Gladiatoren*, Stuttgart.

Gross W. H. 1979, *Murmillio*, Klein Pauly, Bd. 3: 1473.

İzmiş, E. 2006, *Roma İmparatorluk Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorlaeyon, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum, Aezanai) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel*

- Yapı*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.
- Jes K. 1997, “Gebauete Türgränsteine in Aizanoi”, *IstMitt*, 47, 231-250.
- Jes, K. 2001, “Ein hochhellenistischer Statuettenkopf aus Aizanoi”, *AA*, 2, 295-301.
- Lochman, T. 2003, *Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien*, Skulpturhalle Basel.
- Lochner, I. 2010, *Der Siedlungshügel von Aizanoi in vorrömischer Zeit*, K. Rheidt (Ed.), Aizanoi und Anatolien (ss. 23-37). Philipp von Zabern.
- MAMA IX: Levick, B., Mitchell, S., Potter, J. ve Waelkens, M. 1988, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IX: Monuments From the Aezanitis* (JRS Monographs no. 4), Society for the Promotion of Roman Studies.
- Malay, H.-Sılay, H. 1991, *Antik devirde gladyatörler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Naumann, R.-Naumann, F. 1973, “Der Rundbau in Aezani”, *IstMitt-BH*, 10, Verlag Ernst Wasmuth.
- Neumann A. R. 1979, *Thraex*, Klein Pauly Bd, 5: 777.
- Nosnov, K. 2009, *Gladiator-Rome's bloody spectacle*, London: Osprey Publishing.
- Öz, C. 2019, “Silifke Müzesi’nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller Üzerinde Yer Alan Figüratif&Bitkisel Bezeme, Sembol Ve Damgalar”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/22, 352-371.
- Özer, E. 2013, “Aizanoi-I”, *Aizanoi Kuzey Nekropolis 2012 Sezonu*, (Ed. Elif Özer), Bilgin Kültür Sanat Yayınları Ankara.
- Perlzweig, J. 1961, *Lamps of The Roman Period, The Athenian Agora*, VII, New Jersey.
- Price, S. R. F. 2004, *Ritüel ve iktidar*, (Çev. Taylan Esin), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ramsay, W. M. 1975, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, I-II. Arno Press.
- Rheidt, K. 1993, “Aizanoi Vorbericht Über Die Forschungen Zur Historischen Topographie”, *AA*, 475-507.
- Rheidt, K. 1998, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1996”, 19. *KST*, 2, 313-332.
- Rohn, C. 2004, “Die Macht der Stifter: Der Theater-Stadion-Komplex von Aizanoi als Familienmonument, E.-L. Schwandner, K. Rheidt, Macht der Architektur-Architektur der Macht”, *DiskAB*, 8, 211-220.
- Rohn, C. 2008, *Der Theater – Stadion – Komplex von Aizanoi*, (Von der Fakultät Architektur, Bauingenieurwesen und Stadtplanung der Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktor-Ingenieurs genehmigte Dissertation), Berlin.
- Schneider, K. 1918, *Gladiatores*, RE Suppl. 3: 760-784.
- Şimşek, C. 2011, “Laodikeia Çalışmaları 1.1”, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, C. Şimşek (Ed.), İstanbul.
- Tabbernee, W. 1997, *Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism*, Mercer University Press.
- Türkan, A. 2019, *Phrygia Epiktetos Bölgesi’nde Ölüm, Toplum ve Kimlik*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- Uzunaslana, A. 2005, "Antik Roma'da Gladyatör Oyunları", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi S.B Dergisi*, 12, 15-58.
- Waelkens, M. 1986, *Die kleinasiatischen Türsteine: Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Philipp von Zabern.
- Weiler, I. 1981, *Der Sport bei den Völkern der alten Welt. Mit dem Beitrag Sport bei den Naturvölkern von Christoph Ulf*. Darmstadt 1981.
- Wiedemann T. E. J. 1995, "Das Ende der römischen Gladiatorenspiele", *Nikephoros*, 8, 145-159.
- Wiedemann, T. 2001, *Kaiser und Gladiatoren*, Die Macht der Spiele im antiken Rom, Darmstadt.
- Wisdom, S. 2001, *Gladiators B.C 100 – A.D 200*, Oxford: Osprey Publishing
- Wörle, M. 1992, "Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi I", *Chiron*, 22, 337-376.
- Yeşil, M.-Erdoğan, L. U. 2013, "Aizanoi-I", *Aizanoi 2012 Sezonu Kuzey Nekropolis Kandilleri*, (Ed. Elif Özer), Bilgin Kültür Sanat Yayınları Ankara.
- Yurtsever, A. 2012, *Side'de Romanizasyon Sürecinde Gladyatörler ve Agonlar*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.